

Robert R. Denndorf

Refugiul regelui suedez Carol al XII-lea (1709–1714) în Imperiul Otoman.

Calabalâcul de la Varnița

Cuprins

Un studiu impresionant despre șederea regelui suedez

Carol al XII-lea în preajma cetății Bender (Dinu POȘTARENCU) / 6

1 Despre începuturi și însemnări la ediția în limba română / 15

1.1 Începuturile cărții / 15

1.2 Însemnări la ediția în limba română / 21

2 Cetatea moldovenească Tighina. Pacea de la Karlowitz / 25

2.1 Tighina este cucerită de turci care o numesc Bender / 25

2.2 Țările Române și urmările păcii de la Karlowitz / 30

3 Marele Război Nordic și dezastrul de la Poltava / 32

4 Românii din armata suedeză. Retragerea armatei suedeze / 39

4.1 Valahii suedezi / 39

4.2 După Poltava / 63

4.3 Refugierea la Oceacov / 66

4.4 De la Oceacov la Bender / 73

5 Regele Carol al XII-lea la Bender și Varnița / 77

5.1 Sosirea suedezilor la Bender. Festivități moscovite / 77

5.2 Pe malul drept al Nistrului / 84

5.3 Colonia suedeză de la Varnița / 90

5.4 Domnitorul Mihai Racoviță și misiunea lui Gyllenkrook / 95

5.5 Decesul hatmanului Ivan Mazeppa / 100

5.6 Între Brâncoveanu, Tolstoi, Țorlulu și Numan / 105

5.7 Despre ocupațiile și opiniile regelui / 110

Respect p **6 Suedia este cârmuită din Moldova / 115**

- 6.1 Oamenii regelui. Probleme cu trupele din Moldova / 115
- 6.2 Bender devine un centru al diplomației europene / 120
- 6.3 Organizarea poștei suedeze de campanie în Țările Române / 130
- 6.4 Decizii în administrație, construcții și cercetare / 137

7 Bătălia de la Stănilești / 142

- 7.1 Domnitorii Mavrocordat, Cantemir și Brâncoveanu / 142
- 7.2 Izbânda partidei suedeze la Constantinopol / 150
- 7.3 Primele ciocniri. Colonia suedeză în pericol / 153
- 7.4 Bătălia de la Stănilești / 158
- 7.5 Învrăjbirea cu marele vizir / 173
- 7.6 Turcii încearcă să scape de rege / 175
- 7.7 Norocul revine la suedezi / 177
- 7.8 Alte greutăți cu trupele aliate / 180
- 7.9 Oferte de repatriere și comploturi / 182

8 Calabalâcul de la Varnița / 188

- 8.1 Asediul coloniei suedeze / 188
- 8.2 Măsuri de apărare / 191
- 8.3 Încercări de a evita atacul / 194
- 8.4 Calabalâcul / 198
- 8.5 Eliberarea robilor. Plecarea regelui din Bender / 209
- 8.6 Pedepsirea vinovaților. Misiunea generalului Liewen / 214
- 8.7 Regele polonez Stanislas Leszczyński / 217

9 Moartea domnitorului Constantin Brâncoveanu / 223

10 Repatrierea regelui suedez și a suitei sale / 226

- 10.1 Rămas bun Valahia / 228
- 10.2 Drumul prin Transilvania / 239
- 10.3 Întâmplări din Ungaria, Austria și Germania / 258

11 Sosirea la Stralsund și sfârșitul / 265

12 Interferențe româno-suedeze / 271

- 12.1 Turnul Colței și mănăstirea Cozia / 271
- 12.2 Sprijin suedez pentru Biserica Luterană / 276
- 12.3 Urme suedeze pe meleaguri românești / 279
- 12.4 Urme orientale în Suedia / 285

13 Stampe și fotografii / 289

14 Bibliografie / 469

15 Indexuri / 489

- 15.1 Index de evenimente / 489
- 15.2 Index de localități / 493
- 15.3 Index de persoane / 500
- 15.4 Index de noțiuni și abrevieri / 511

Abrevieri / 515

Mulțumiri / 516

1 Despre începuturi și însemnări la ediția în limba română

1.1. Începuturile cărții

»Încă de la cincisprezece ani, când fusese încoronat (1697), Carol își pusese întreaga existență în slujba extinderii prin forța armelor a posesiunilor regatului suedez. În acest scop, el își autoimpusese o viață cazonă cu toate privațiunile pe care le presupunea aceasta. Nu consuma niciodată alcool și refuza cu obstinație orice legătură amoroasă. Luptând întotdeauna cot la cot cu soldații săi și dovădind o rezistență fizică nefirească la oboseală și durere, izbutise să își câștige devotamentul lor orb. Dacă, în prima parte a Marelui Război Nordic (1700–1721), el repurtase victorii strălucite împotriva adversarilor săi, odată cu expediția în Rusia lucrurile începu-seră să meargă din rău în mai rău.« (Dinu, 192)

Totul a început acum mulți ani, odată cu acel drum fără întoarcere când, în încercarea de a frâna uitarea, am început să strâng imagini ale meleagurilor copilăriei mele. Dintre acestea m-au fascinat îndeosebi litografiile și gravurile topografice ale secolelor trecute. Fiecare achiziție îmi întărea simțământul că o părticică din patria străbună se află acum în nemijlocită apropiere. La sfârșitul fiecărei zile de lucru goneam spre casă pentru a mă bucura de fascinația lor magică binefăcătoare – magia locurilor și amintirilor lăsate în urmă.

În căutările mele am constatat că gravurile din secolele XV–XVIII, care prezintă teritoriile dintre Tisa, Dunăre, Prut și Nistru, spațiul vital al urmașilor Regatului Dacic, sunt deosebit de rare.²⁷ Fig. 1.00–1.12. O cauză a »penuriei« de gravuri pe teme românești vechi, probabil este dominația otomană de mai multe secole, care a condus la o strangulare a fluxului de știri spre apusul Europei, unde se aflau în acele

27 Vezi și Ioan C. Băcila: »Stampe privitoare la Istoria Românilor«, Cluj, 1929.

Fig. 1.00 Harta Daciei, Ortelius, 1595.

vremuri marile ateliere de creație. Pentru această »îngustare«, cum o denumește marele Nicolae Iorga, nu au fost însă vinovați numai turcii, ci și civilizația bizantină, care în artă a dat prioritate temelor religioase și nicidecum celor topografice. Tradiția bizantină s-a transmis la români prin vecinii greci și se poate spune că vechea artă românească este, ca și cea bizantină, înainte de toate religioasă.²⁸ Fig. 1.69–1.71 Suceava, Dragomirna, Sucevița. Pentru a realiza gravuri topografice–

28 »E, fără îndoială, o mărginire foarte mare a domeniului în care se poate mișca arta. Nu suntem noi însă vinovați pentru dânsa. Ca multe alte lucruri din trecutul nostru, și acest caracter de îngustare a stăpânirii frumosului lucrat de mâna omenească e împrumutat de la aceia cari ne-au dat cea mai mare parte din cultura noastră medievală, bizantinii, ai căror tălmăci și mijlocitori față de noi au fost vecinii de peste Dunăre, mai înaintați decât noi, fiindcă erau geograficește mai aproape de izvorul luminii, Bizanțul.« (Iorga, Ch. 300)

Fig. 1.19 Peștera Veterani, Balzer cel Bătrân, sec. XVIII.

adică hărți, planuri de cetăți sau de bătălii – creatorii locali, ca de pildă Johannes Honterus din Brașov, au trebuit să ia drumul apusului. Honterus a plecat în anul 1532 la Basel în Elveția unde a tipărit o hartă a Ardealului gravată de el: »Chorographia Transylvaniae Sybembürgen«. Aceasta este considerată prima hartă modernă a unei părți din România și a fost luată apoi de Johann Sambucus ca model în anul 1566. Fig. 1.26 *Transilvania*.

Teritoriile aflate de o parte și de alta a curburii Carpaților au stârnit atenția gravorilor mai ales în vremurile în care imperiile turc, rus și german își schimbau între ele zonele de influență sau când aceste teritorii se bucurau de o anumită autonomie. Fig. 1.13 *Martinuzzi*. Așa a fost de pildă când, în urma păcii de la Karlowitz din 1699, Ardealul a trecut de la administrația otomană la cea imperială de la Viena sau când o cetate, schimbându-și stăpânul, oferea ocazii de glorificare a vitejiei comandanților victorioși. Exemple de acest fel sunt locuri mai de seamă ca: Alba Iulia, Cluj, Mehadia, Oradea, Orșova, Satu Mare, Timișoara dar și unele mai

Fig. 1.27 Mihai Viteazul, Böner, 1680.

Fig. 1.46a Vasile Lupu, Merian cel Bătrân, sec. XVII.

puțin importante, cum ar fi: Careii Mari, Chioara, Ineu, Lipova, Peștera Veterani, Săcuieni, Sâniob. Fig. 1.14–1.25.

Domnii pământeni, care au reușit cu mai mult sau mai puțin succes să scuture jugul otoman și s-au închinat împăratului de la Viena, au stârnit interesul elitelor artistice apusene. Cel mai renumit a fost, fără îndoială, Mihai Viteazul, care a reușit în anul 1600, pentru scurt timp, chiar să unească Valahia, Moldova și Ardealul. Mihai a dobândit în numele împăratului victorii remarcabile împotriva unor puternice armate otomane. Ceremoniile strălucitoare de primire care i s-au făcut la Curtea de la Praga au fost desigur prilejuri potrivite de a-l imortaliza. Fig. 1.27–1.33.

În speranța de a se acoperi de aceeași glorie, domnul Radu Mihnea alias Mihnea al III-lea al Valahiei (1658–1659) a preluat numele lui Mihai Viteazul, s-a înveșmântat asemănător și a râvnit la scaunele Moldovei și Ardealului. Este cunoscută o gravură din 1651, deci șapte ani înainte de scurta sa domnie, deși sunt îndoieli că l-ar prezenta pe acesta. Fig. 1.34–1.35.

Respect Nu trebuie însă uitați impostori ca acel »Jean-Michel vicomte de Cigala«, fiul unui mic funcționar valah, care și-a câștigat prin înșelătorie o faimă la curțile europene. Fig. 1.48.

Au fost însă și domni care și-au făcut pe merit un renume, ca de pildă: Mihai Apafi, Sigismund Bathory, Gabriel Bethlen, Grigore I. Ghica, Vasile Lupu, Constantin Mavrocordat, Gheorge I. Rákóczi, Gheorghe Ștefan. Fig. 1.36–1.47.

Mai rare decât gravurile Ardealului și Banatului sunt cele care au ca temă Moldova și Valahia. Acestea se referă atât la reședințele domnești: București, Iași, Suceava, Târgoviște cât și la localități mai mici ca: Bender, Brăila, Giurgiu, Hotin, Isaccea, Ismail, Kahul, Mărtinești, Oltenița, Râmnic, Silistra. Executarea și tematica acestor lucrări au fost în mare parte inspirate și o urmare a conflictelor dintre imperiile turc, rus și german. Fig. 1.49–1.57.

Un alt motiv care a condus la executarea unor gravuri pe teme românești au fost lucrări de mare amploare ca cea a lui Kunike: »264 imagini ale Dunării«, care arată printre altele și portul Sulina, pe atunci singura posibilitate de trecere a vaselor spre Marea Neagră. Sulina a fost pe lângă Galați și Brăila axa principală a comerțului spre Grecia și India și un punct de întâlnire al negustorilor din toată Europa. Fig. 1.58. Ciurma, care în secolul al XVII-lea a făcut ravagii pe tot continentul european, a fost un motiv pentru Kunike de a prezenta și mica insulă Ostrov unde bolnavii au fost izolați și tratați. Fig. 1.59. Din lucrările de amploare face parte și »Cosmographia« lui Sebastian Münster, care cuprinde printre altele și două gravuri cu imagini din Sibiu. Fig. 1.60–1.61. Evenimente sociale deosebite, ca răscoala

Fig. 1.33 Harta celor trei Principate Române, Bodenehr cel Bătrân, 1692.

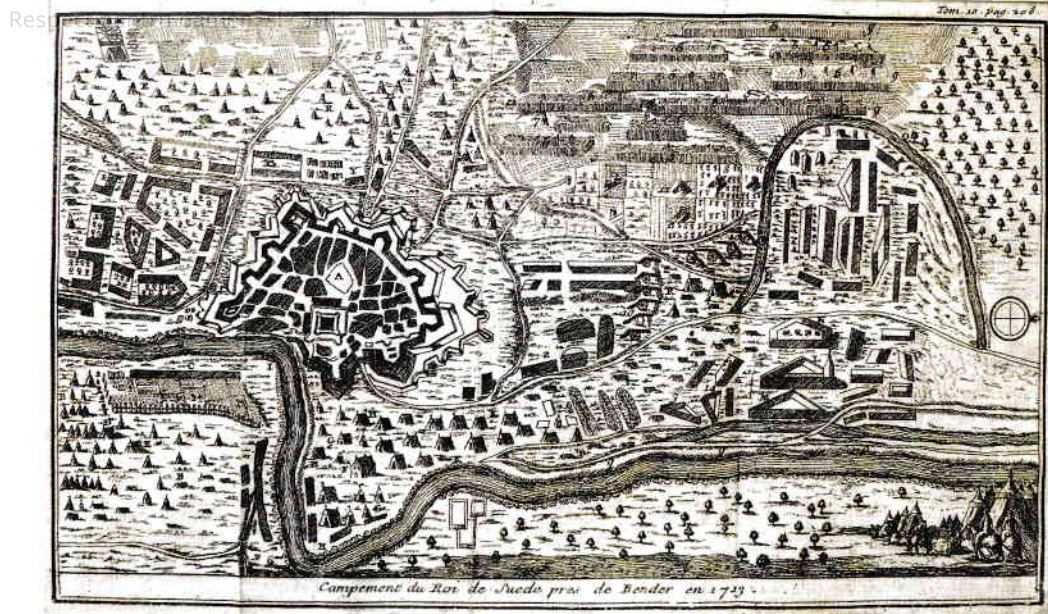

Fig. 1.65 Bender, Limiers, sec. XVIII.

din 1514 a lui Gheorghe Doja și cea din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan, care au zguduit din temelii mari părți ale Imperiului Habsburgic, au fost preluate în cronicile vremii și ilustrate corespunzător prin gravuri. Fig. 1.62–1.64.

La vizionarea gravurilor m-au preocupat nu numai motivațiile care au condus la crearea lor, dar și căutarea răspunsului la întrebarea asupra cauzelor care au făcut ca reprezentarea aceleiași localități să se schimbe într-un interval scurt de timp. De mare ajutor mi-au fost textele de pe stampe, precum și înclinația unor gravori de a reda în operele lor detalii, capabile să completeze relatările cronicarilor. Aceste căutări l-au ajutat și pe un neprofesionist ca mine să facă descoperiri încărcate de emoție, așa cum a fost povestea cetății moldovenești Tighina, denumită de turci Bender. Dacă până în anul 1709 nu sunt cunoscute gravuri, în perioada 1709–1714 au apărut mai multe, pentru ca de la sfârșitul secolului al XVIII-lea să piardă complet interesul creatorilor. Explicația acestei evoluții se găsește chiar în textele stampelor, care povestesc despre crâncena bătălie de la Poltava, în Ucraina de azi, între armata regelui suedez Carol al XII-lea și cea a țarului rus Petru I numit și cel Mare. Așa cum se va arăta, după nouă ani plini de victorii neîntrerupte, armata suedeză a

Respons fost acolo nimicită și nevoită să capituleze la Perevolotcna. Pentru a-și salva viața și pe cea a oamenilor care i-au mai rămas, regele suedez a fost nevoit să se refugieze în Imperiul Otoman, unde va rămâne după calculele unui istoric turc cinci ani, trei luni și nouă zile. Cea mai mare parte a exilului regele îl va petrece lângă zidurile cetății Bender, unde i s-a permis atât lui cât și suitei sale să construiască un orașel pe care Carol al XII-lea l-a numit »Stockholmul Meu«. După sosirea regelui, locul a devenit pentru câțiva ani de facto noua capitală a Suediei, de unde au fost luate toate deciziile importante pentru acest regat. *Fig. 1.73–1.81 Carol al XII-lea. Această »descoperire« mi-a stârnit curiozitatea să aflu cât mai multe despre acest eveniment și așa s-a născut ideea de a pune cele aflate pe hârtie. Fig. 1.65–1.68 Bender.*

1.2 Însemnări la ediția în limba română

»...Vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul mieu, să priimiți, să nu gândiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au tâmplat, cu adevăr s-au scris. Doar niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit, iară celelalte întru adevăr s-au scris...«
(*Neculce*)

Ediția de față constituie o prelucrare complet nouă a ediției în limba germană, în care s-au accesat izvoare istorice și gravuri necunoscute până acum autorului. În lucrare sunt prezentate peste 400 de imagini care provin în mare parte din colecția proprie, iar piesele din colecții străine, din care fac parte de pildă toate picturile, sunt date libere pentru domeniul public respectiv au autorizările pentru publicare.

Denumirile folosite pentru localități nu vor mulțumi pe toată lumea. Acestea s-au modificat de-a lungul timpului în funcție de structura populației și subordnarea administrativă. Pe lângă cele românești au existat, după caz, denumiri germane, grecești, maghiare, poloneze, rusești, sârbești și turcești. Cronicarii, călătorii și gravorii acelor vremuri au folosit denumiri provenite nu numai din documente scrise, ci și din auzite, pe care le-au preluat apoi în lucrările lor în ortografia limbii materne. Toate acestea au făcut ca pentru una și aceeași localitate să se găsească în documentele vremii denumiri diferite. O problemă asemănătoare a fost și în cazul numelor de persoane. Deși s-a dat prioritate denumirilor românești, pentru

Fig. 1.67 Colonia suedeză de la Varnița, Faber, sec. XVIII.

cele la care nu s-a găsit un corespondent adecvat, s-au preluat numele și ortografia din versiunea germană. În indexurile de nume de localități și persoane sunt date exemplificativ și alte versiuni.²⁹

Pentru a ușura înțelegerea, citatele în limba germană veche au fost înlocuite cu descrieri succinte sau au fost traduse într-un limbaj mai accesibil. În schimb, citatele din cronicile românești, care în ediția germană au fost adesea numai descrise, sunt redactate acum cuprinzător.

În ce privește datarea calendaristică a evenimentelor, ar fi de dorit să fie excluse contradicții majore. În perioada exilului regal, în Ardeal s-a folosit calendarul

²⁹ Robert R. Denndorf: »Als König Karl XII. von Schweden Gast der Rumänen war. Der Kalabalik von Bender«, Books on Demand, Norderstedt, 2017.

Fig.1.78 Regele Carol XII-lea, Tanjé, sec. XVIII.

gregorian, în timp ce în Valahia, Moldova, Dobrogea și Basarabia s-a folosit cel turcesc, iar în Imperiul Rus cel iulian. Regele suedez a decis în anul 1699 să introducă în Suedia începând cu anul 1700 calendarul gregorian, fără a se prelua deodată întreaga diferență de 11 zile. Astfel, egalizarea între calendarul suedez și cel gregorian s-a atins abia în anul 1740. La aceasta trebuie spus că, odată cu sosirea calendarelor din Stockholm, în colonia de la Bender s-a folosit calendarul suedez.

Cartea de față și-a propus să pună cap la cap relatările sporadice din izvoarele istorice și să ofere cititorului o imagine cât mai complet posibilă, dar în același timp realistă, a refugiului regelui suedez. Nimic nu este inventat, iar lipsa unei continuități, care se face uneori simțită de la o relatare la alta, a fost determinată de lipsa de informații.

Izvoarele locale au fost în principal lucrările cronicarilor: Amiras, Ballagi, C. Cantacuzino, D. Cantemir, Christophori, N. Costin, R. Greceanu, Hurmuzaki, Neculce, R. Popescu, Uricariul precum și lucrările istoricilor: Bogdan, Ciobanu, Dinu, Iorga, Mihordea, Rendyuk, Țvircun, F. Zimmermann. Nu trebuie uitați nici cronicarii turci Naima și Fândâklâlî, care au descris evenimentele din perspectiva Înaltei Porți. Din tabăra rusă, în afară de jurnalul de zi al țarului Petru I, citat de mai mulți istorici, s-a apelat la descrierile unor martori oculari ca de pildă: Allard, Arsenoiu, de Brasey, Bruce, Golovkin, Juel, Șeremetiev, Tiepolt. Relatările din

anturajul regelui Carol XII-lea provin îndeosebi de la: Bardili, Bellerive, Eneman, Fabrice, Jefferies, Mottraye, Naundorf, A. Ross, Sparre, von Weismantel. Deși Voltaire nu a fost martor ocular al evenimentelor, trebuie și el amintit pentru descrierile pline de viață bazate pe scrisorile și relatările unor personalități contemporane ca: Fabrice, Ferriol, Fierville, Fonseca, Mottraye, von Rosen, Villelongue. Din perspectiva suedeză, perioada refugiului a fost tratată în principal de istoricii: Bengtsson, Burenstam, Faber, Findeisen, Haintz, Hammer, Lundblad, Nordberg, precum și de izvoare anonime de limbă germană.

Este de înțeles că istoriografia scandinavă, mai ales cea suedeză, a prezentat perioada exilului într-o optică favorabilă regelui Carol al XII-lea. Unii istorici au susținut chiar că înalții demnitari turci au fost mai dependenți de rege decât el de ei. Lundblad a făcut chiar analogia că regele ar fi domnit peste turci la fel ca Napoleon peste arabi (II, 219). Măsurile de pedepsire a unor înalți demnitari turco-tătari și domni români au fost prezentate preponderent ca efecte ale influenței regelui pe lângă Înalta Poartă. Oricum, în timpul exilului au fost demiși, trimiși în exil sau executați șase mari viziri: Çorlulu Damat Ali Pașa, Köprülü Numan Pașa, Baltaci Mehmed Pașa, Ağa Yusuf Pașa, Silahdar Süleyman Pașa și Hoca Ibrahim Pașa, iar marele han tătar Dewlet II. Girai a fost înlocuit. În Moldova au fost maziliți trei domnitori: Mihai Racoviță, Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, iar în Țara Românească Constantin Brâncoveanu și-a pierdut viața. În Bender au fost demiși trei seraschieri: Iusuf Cerchez, Kara Mehmed și Izmirli Ismael. În anii exilului Imperiul Otoman a declarat Imperiului Rus de patru ori război și a avut loc marea bătălie de la Stănilești.